

مقاله پژوهشی: پدافند غیرعامل از دیدگاه اسلام و راهکارهای اجرایی آن در ناجا (مطالعه موردی فرماندهی انتظامی استان خراسان جنوبی)

[20.1001.1.33292538.1400.11.41.6.4](https://doi.org/10.1001.1.33292538.1400.11.41.6.4)

حسن رضا رفیعی^۱

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۳/۱۰

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۱/۰۵

چکیده

برقراری نظم و امنیت پایه پیشرفت و توسعه همه کشورها است. قوام‌بخشی و مصونیت پلیس به‌عنوان حافظ نظم و امنیت و آسایش مردم در مقابل تهدیدهای داخلی و خارجی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از سویی با توجه به تعارض‌های آرمانی ایران با قدرت‌های فرامنطقه‌ای و عوامل منطقه‌ای‌شان و نفوذ عقیدتی و جهان‌گستر کشور ما و اینکه نیروی انتظامی سازمانی حکومتی و بازوی مسلح نظام برای تأمین امنیت داخلی است، ضرورت توجه به مبانی عقیدتی دفاع غیرعامل کاملاً آشکار و مبرهن است. هدف اصلی این مقاله آن است که نگارنده ضمن تبیین پدافند غیرعامل از دیدگاه اسلام، با استفاده از تجارب و دیدگاه‌های مسئولان انتظامی استان خراسان جنوبی راهکارهایی را برای توسعه و افزایش این دفاع اثربخش در ناجا تبیین نماید. این پژوهش از نظر نوع کاربردی و از نظر روش توصیفی-تحلیلی است. اطلاعات تحقیق در پیشینه، مبانی نظری و بخشی از یافته‌های دینی با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای و یادداشت‌برداری و در حوزه میدانی با استفاده از توزیع پرسشنامه در میان پاسخگویان گردآوری شد. جامعه آماری تحقیق، مسئولان و کارشناسان فرماندهی انتظامی استان خراسان جنوبی به تعداد ۵۰ نفر است که به‌صورت تمام شمار از آن‌ها پرسش شد و نقطه نظر ایشان در قالب طیف لیکرت اخذ و با استفاده از شاخص‌های توصیفی و آمار استنباطی مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفت. یافته‌های تحقیق در زمینه پدافند غیرعامل از دیدگاه اسلام با مراجعه به قرآن و کتاب‌های روایی و سیره معصومان^(ع) در قالب جداولی تدوین گردید. در پایان هر چهارده گویه مربوط به تأثیر به‌کارگیری شقوق مختلف پدافند غیرعامل در انجام بهینه مأموریت‌ها و وظایف نیروی انتظامی مانند ضرورت توجه به آموزه‌های دینی، نهادینه شدن این آموزه‌ها در کارکنان ناجا، افزایش تعامل میان فرماندهان و نخبگان، مشارکت مردم با پلیس، برخورد قاطع با هنجارشکنان، ساختار سازمانی چابک، پیش‌بینی تهدیدات، مصون‌سازی تأسیسات، بصیرت افزایی کارکنان، تقویت مبانی دینی برای پیشگیری از آلودگی به مفاسد و آسیب‌های شغلی، شایسته‌سالاری در انتصابات، ایجاد ساختار مناسب دفاع غیرعامل و تهیه پیوست پدافندی در تمام طرح‌های اجرایی ناجا با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی و آزمون‌های آمار استنباطی مورد تأیید قرار گرفت.

۱. دانشیار پایه ۳۰ و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم انتظامی امین (نویسنده مسئول) hrr1340@chmail.ir

کلیدواژه‌ها: دفاع، پدافند غیرعامل، اسلام، معصومان، نیروی انتظامی

کلیات

مقدمه و بیان مسئله: امروزه پدافند غیرعامل به‌عنوان یکی از مؤثرترین و پایدارترین روش‌های دفاع در مقابل تهدیدات، مدنظر اکثر کشورهای جهان قرار دارد و کشورهای دارای توان نظامی بالا و حتی کشور بی‌طرفی مانند سوئیس به این موضوع توجه ویژه دارند (کاربزی و نوحی بزنجانی، ۱۳۹۹).

از سویی برقراری نظم و امنیت پایه پیشرفت و توسعه همه‌جانبه کشورها به شمار می‌آید. در جوامع در حال توسعه که با انواع بحران‌ها و چالش‌های سیاسی و اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و امنیتی مواجه هستند، امنیت نقش تعیین‌کننده و مهمی برای مقابله با این بحران‌ها دارد؛ بنابراین قوام‌بخشی و مصونیت نیروی انتظامی به‌عنوان سازمان حافظ نظم و امنیت و تأمین آسایش مردم در مقابل تهدیدهای داخلی و خارجی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این سازمان به دلیل گستردگی فعالیت‌ها و تنوع وظایف و حضور در جای‌جای کشور در پیشگیری از بحران‌های امنیتی و انتظامی، سازمانی قدرتمند و تأثیرگذار به حساب می‌آید. با توجه به نقش‌آفرینی گسترده این سازمان و تعامل مأموران آن با آحاد مردم و ارائه خدمات گوناگون به جامعه، رعایت اصول ایمنی و شیوه‌های پدافند غیرعامل در آن الزامی است. به همین خاطر استفاده از این شیوه دفاعی برای فرماندهان و مدیران نیروی انتظامی انتخابی و اختیاری نیست، بلکه اجباری و الزامی و ضروری است. از سویی با توجه به تعارض‌های آرمانی جمهوری اسلامی با قدرت‌های فرامنطقه‌ای و عوامل منطقه‌ای‌شان، کشور ما در معرض تهدیدهای آشکار و پنهان فراوانی است. در نتیجه اگر به دفاع نرم یا پدافند غیرعامل کم‌توجهی شود، در اثر وقوع بحران‌های از پیش طراحی‌شده نظم و امنیت اجتماعی و خدمات انتظامی در معرض تهدید قرار می‌گیرد و پیامدهای تلخ‌چنین بحران‌هایی دامن‌گیر نظام مدیریتی جامعه از جمله نیروی انتظامی می‌شود. نکته دیگری که نباید از آن غفلت نمود، آن است که امنیت استان‌های مرزی پشتوانه امنیت مناطق داخلی کشور است، زیرا هرگونه ناامنی در مرزها موجب اختلال در نظام‌های اقتصادی، فرهنگی،

سیاسی، اجتماعی و امنیتی و انتظامی داخلی می‌شود (علی‌نژاد و عابدی ۱۳۹۳: ۲۳). در این میان مناطق مرزی شرق ایران به دلیل اهمیت ژئوپلیتیکی همواره در معرض تهدیدهای گوناگون قرار دارند. امنیت استان خراسان جنوبی به دلیل همسایگی با افغانستان بزرگ‌ترین تولیدکننده مواد مخدر جهان، ورود و ترانزیت این تولید نامبارک و شوم از این استان به داخل کشور، رفت و آمد غیرمجاز اتباع بیگانه، نفوذ گروه‌های سلفی و بعضاً تروریست، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ بنابراین توجه به راهکارهای پدافند غیرعامل که مورد تأکید مقام معظم رهبری است، این فرصت را به دست‌اندرکاران نیروی انتظامی می‌دهد تا با برنامه‌ریزی منسجم و جامع برای کاهش مخاطرات خارجی و داخلی، ابتکار عمل را در دست داشته باشند و در جهت ارتقای اقتدار کشور در مقابل این مخاطرات بکوشند.

مقام معظم رهبری در این باره می‌فرمایند: «هر جا که از کشور و مردم دفاع کنیم، خداوند وعده پیروزی داده است». یکی از بهترین و ارزان‌ترین روش‌های پدافند غیرعامل و مقابله با تهدیدهای گوناگون، پدافند به‌کارگیری اصول این نوع از پدافند و ملاحظات آن برای افزایش بازدارندگی، کاهش آسیب‌پذیری، تداوم فعالیت‌های ضروری، ارتقای پایداری ملی و تسهیل مدیریت بحران در مقابل تهدیدها و اقدامات نظامی دشمن است (جلالی فراهانی، ۱۳۸۹: ۱۵).

توجه به تهدیدات بالقوه و خطراتی که امنیت ملی، استقلال و تمامیت ارضی کشور را نشانه گرفته، ضرورت عقلی دفاع غیرعامل را آشکار کرده است.

با توجه به اینکه نیروی انتظامی نیرویی ارزشی است و طبق فرمایش مقام معظم رهبری وظیفه آن حفظ ارزش‌ها است، شیوه‌های پدافند غیرعامل مورد استفاده نیز باید مبتنی بر دیدگاه‌های اسلام باشد. با وجود این تاکنون در این رابطه، مطالعه مستقلی صورت نگرفته و راهکارهای اجرایی آن تبیین نشده است. هدف از انجام این پژوهش تبیین پدافند غیرعامل از دیدگاه اسلام و بیان راهکارهای اجرایی آن در ناجا و سؤال اصلی که تحقیق حاضر به دنبال پاسخگویی به آن است، عبارت است از: «پدافند غیرعامل از دیدگاه اسلام چگونه است و راه‌های به‌کارگیری آن در ناجا کدام‌اند؟»

اهمیت و ضرورت تحقیق: دفاع غیرعامل در واقع مجموعه تمهیدات، اقدامات و طرح‌هایی است که با استفاده از ابزار، شرایط و حتی المقدور بدون نیاز به نیروی انسانی به صورت خوداتکا صورت گیرد. اگر مفاهیم اسلامی پدافند غیرعامل تبیین شود، هزینه‌ها کاهش می‌یابد، ادبیات تولید می‌شود و استفاده از آن باعث کاهش آسیب‌پذیری کلی و تسهیل مدیریت نیروی انتظامی در بحران‌ها می‌گردد. تجارب و شواهد ثبت‌شده در جنگ‌های اعصار گذشته و قرن حاضر، نمونه‌های مستدل و انکارناپذیری است که اهمیت حیاتی پدیده دفاع غیرعامل را آشکار و ثابت می‌نماید، موارد مشروحه زیر نمونه‌های بارزی از اهمیت این نوع از دفاع است:

(۱) موجب زنده ماندن و ادامه حیات و بقای نیروی انسانی می‌شود که باارزش‌ترین سرمایه یک سازمان و قدرت ملی کشور است.

(۲) موجب صرفه‌جویی کلان اقتصادی و ارزی در حفظ تجهیزات و تسلیحات گران‌قیمت نظامی نظیر هواپیماهای شکاری و ترابری، سامانه‌های موشکی و پدافند هوایی و زمین‌به‌زمین، رادارها، شناورها، توپخانه صحرایی، تانک‌ها و نفربرها و ... می‌گردد.

(۳) مراکز حیاتی و حساس اقتصادی، سیاسی، نظامی، ارتباطی، مواصلاتی، پالایشگاه‌ها، نیروگاه‌ها، بندرها، فرودگاه‌ها، مجتمع‌های صنعتی و ... را در برابر حملات و بمباران‌های هوایی و حملات زمینی دشمن حفظ می‌نماید، خسارت‌ها و صدمات را تقلیل می‌دهد و ادامه فعالیت و مقاومت در شرایط بحران و جنگ را ممکن می‌سازد.

از این رو پژوهش حاضر از اهمیت به‌سزایی برخوردار است و تبعات و نتایج مثبت و مفیدی را در عرصه‌های خرد و کلان به دنبال دارد. پژوهش درباره پدافند غیرعامل از دیدگاه اسلام و بررسی فعالیت‌های پدافند غیرعاملی در سیره پیامبر (ص) و ائمه اطهار (ع) می‌تواند فواید نظری و عملی فراوانی داشته باشد. از نتایج و آثار این پژوهش در حوزه نظری می‌توان به توسعه دانش بشری در زمینه آگاهی از دیدگاه قرآن و رهبران دینی معصوم (ع) اشاره کرد که در انجام اقدامات خود بری از اشتباه بوده‌اند. از سویی، آگاهی از نمونه‌های عملی اقدامات پدافندی پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع) در سیاست‌گذاری‌های خرد

و کلان کشور در زمینه پدافند غیرعامل و راه‌های مؤثر به‌کارگیری آن در ناجا می‌تواند به‌عنوان الگو مورد استفاده قرار گیرد.

با توجه به نقش نیروی انتظامی در حفظ ارزش‌ها، چنانچه در این زمینه تحقیقی انجام نشود مفاهیم دینی حوزه پدافند غیرعامل مغفول می‌ماند و موجب افزایش خسارت‌ها، هزینه‌ها، آسیب‌پذیری و خدشه‌دار شدن ارزش‌ها می‌شود.

ضرورت توجه پدافند غیرعامل در قرآن و سیره معصومان^(ع) از آن جهت مهم است که رویکرد جنگ‌ها از جنگ سخت به‌سوی جنگ نرم تغییر نموده و متکی بر عملیات نرم است. درواقع پدافند غیرعامل همان عملیات روانی و دفاع نرمی است که با باورهای مردم سروکار دارد؛ بنابراین فرهنگ‌سازی دینی در این زمینه می‌تواند آستانه باورهای مردم نسبت به القانات و تحریک‌پذیری‌های دشمن را کاهش دهد و بر باورهای عمومی مردم نسبت به ارزش‌های جامعه بیفزاید.

۱. مبانی نظری

پیشینه و ادبیات موضوع

یکی از مشخص‌ترین ویژگی‌های قرآن جامعیت آن است و خداوند با ارائه کلیات به هدایت انسان‌ها می‌پردازد. با مطالعه قرآن می‌توان به این نتیجه دست یافت که خداوند بر مسئله دفاع در برابر دشمنان و جلوگیری از حملات آن‌ها تأکید دارد. چنان که می‌فرماید «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانفِرُوا تُنَائِبًا أَوْ انْفِرُوا جَمِيعًا»؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، آمادگی خود را در برابر دشمن حفظ کنید و در دسته‌های متعدد یا به‌صورت دسته واحد به سمت دشمن حرکت کنید» (نساء، ۷۱).

با مطالعه نبردهای صدر اسلام ملاحظه می‌شود که پیامبر با به‌کارگیری شگردهای راهبردی پدافند غیرعامل به موفقیت‌های زیادی دست یافت. در این راستا امام خمینی^(ره) می‌فرماید: «در هنگام نبرد مجال پرداختن به همه جهات، قوت‌ها، ضعف‌ها، برنامه‌ها و در حقیقت ترسیم راهبرد دفاعی همه‌جانبه وجود ندارد. ولی در شرایط عادی باید با سعه‌صدر

و به دور از حب و بغض‌ها به این مسائل پرداخت و از همه اندوخته‌ها، تجربه‌ها، استعدادها و طرح‌ها استفاده نمود» (خمینی، ۱۳۶۹).

مطابق قانون چهارم توسعه، یکی از محورهای اساسی موضوع امنیت ملی، بحث پدافند غیرعامل است. با عنایت به اینکه این بحث از مباحثی است که دانش آن در داخل کشور در حال شکل‌گیری است، شناخت دقیق‌تر مفاهیم و جایگاه این مبحث می‌تواند اقدامی مؤثر در شناخت هرچه بهتر پدافند غیرعامل باشد.

پدافند: به‌طور کلی مفهوم پدافند را می‌توان مجموعه اقداماتی تعریف کرد که برای دفع، خنثی کردن، کم کردن نقش فعالیت‌های آفندی و پیشگیری از دست یافتن دشمن به هدف‌های خود انجام می‌شود (اسکندری، ۱۳۹۱: ۱۷).

پدافند عامل: پدافند عامل مجموعه ابزارها، فناوری‌ها و فزونی است که سبب جلوگیری از انواع حمله‌های دشمن می‌شود و مستلزم استفاده از تجهیزات نظامی برای خنثی‌سازی یا کم کردن اثر عملیات خشونت‌آمیز دشمن است (فردرو، رضایی و مصطفوی، ۱۳۹۰: ۱۲).

پدافند غیرعامل: پدافند غیرعامل عبارت است از مجموعه اقدامات غیرمسلحانه‌ای که باعث افزایش قدرت بازدارندگی، کاهش آسیب‌پذیری، تداوم فعالیت‌های ضروری، ارتقای پایداری ملی و تسهیل مدیریت بحران در مقابل تهدیدات و اقدامات نظامی می‌گردد.

اصول پدافند غیرعامل: این اصول عبارت‌اند از: ۱. انتخاب عرصه‌های ایمن در جغرافیای کشور؛ ۲. تعیین مقیاس بهینه استقرار جمعیت و فعالیت در فضا؛ ۳. پراکندگی در توزیع عملکردها، متناسب با تهدیدات و جغرافیا؛ ۴. کوچک‌سازی و ارزان‌سازی و ابتکار در پدافند غیرعامل؛ ۵. انتخاب مقیاس بهینه از پراکندگی و توجیه اقتصادی طرح‌های پدافندی؛ ۶. پرهیز از وابسته‌سازی سامانه‌های حیاتی به هم؛ ۷. مقاوم‌سازی استحکامات و ایمن‌سازی سازه‌های حیاتی؛ ۸. مکان‌یابی بهینه استقرار عملکردها در فضا؛ ۹. مدیریت بحران دفاعی در عرصه‌ها و حوزه‌ها؛ ۱۰. استتار و نامرئی‌سازی سامانه‌ها در برابر سنجنده‌ها؛ ۱۱. کور کردن سامانه اطلاعاتی دشمن؛ ۱۲. اختفا با استفاده از عوارض طبیعی؛ ۱۳. پوشش در همه زمینه‌ها؛ ۱۴. فریب، ابتکار عمل و تنوع در کلیه اقدامات؛ ۱۵. اعلام

خبر و اطلاع‌رسانی ضمن حفاظت اطلاعات سامانه‌های حیاتی و مهم و ۱۶. تولید سازه‌های چندمنظوره (جمشیدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۵؛ موحدی‌نیا، ۱۳۸۸، قبولیان، ۱۳۸۸).

اسلام: مجموعه آموزه‌های الهی است که از طریق وحی به پیامبر اکرم (ص) نازل شده است (قرآن کریم) و عمل به آن‌ها سعادت دنیوی و اخروی عمل‌کنندگان را به دنبال دارد. شارع مقدس علاوه بر آموزه‌های قرآنی شامل سنت، یعنی گفتار و رفتار معصومان (ع) می‌شود.

پدافند غیرعامل در ناجا: نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۷۰ از ادغام شهربانی و ژاندارمری و کمیته انقلاب اسلامی به وجود آمد و در حال حاضر به‌طور رسمی مسئولیت حفظ امنیت داخلی ایران را بر عهده دارد. مسئولیت پدافند غیرعامل در نیروی انتظامی بر عهده فرمانده نیرو و دبیرخانه آن در معاونت عملیات مستقر است که مسئولیت سیاست‌گذاری، پیگیری و طرح بحث‌های کلان را بر عهده دارد.

پیشینه تحقیق: موضوع پدافند غیرعامل از دیدگاه اسلام و به‌کارگیری آن در ناجا موضوعی تازه است که تاکنون به‌طور مستقیم به آن پرداخته نشده است. با وجود این، در بررسی‌ها مشخص شد که چند تحقیق درباره پدافند غیرعامل انجام شده که محققان آن‌ها بیشتر به مهندسی و اصول پدافند غیرعامل توجه داشته‌اند. این تحقیقات عبارت‌اند از:

کرمی (۱۳۹۸) در پژوهشی به بررسی جلوه‌هایی از پدافند غیرعامل در راهبردهای دفاعی قرآن مجید و سیره نبوی (ص) پرداخت. هدف این پژوهش واکاوی روش‌ها و تاکتیک‌های دفاعی گوناگونی است که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم در قرآن کریم به آن‌ها اشاره شده است و همچنین استخراج و ارائه نمونه‌هایی از تدابیر و برنامه‌های دفاعی در سیره پیامبر (ص) با توجه به آنچه امروزه به‌عنوان اصول پدافند غیرعامل شناخته شده است. این مقاله با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، با توجه به دو عامل عمده فرماندهی هوشمندانه پیامبر اسلام و روحیه شهادت‌طلبانه مؤمنان به تبیین مهم‌ترین ابعاد و روش‌های دفاع غیرعامل در آموزه‌های قرآن کریم و سیره پیامبر (ص) از قبیل اقدامات فرهنگی و عملیات روانی، افزایش قدرت نظامی در جبهه اسلام، افزایش میزان بازدارندگی در جبهه دشمن،

رعایت اصول مدیریت در شرایط بحران، شناسایی فرصت‌ها و تهدیدها، کاربست طرح فریب دشمن، دوراندیشی و آینده‌نگری و... می‌پردازد.

محمدنژاد و همکاران (۱۳۹۸)، در پژوهشی با عنوان بررسی چگونگی حفظ الهی قرآن بر پایه راهبرد پدافند غیرعامل بر نقش پدافند غیرعامل در حفظ کتاب قرآن تأکید می‌کنند. در این راستا، در جهت مصون‌سازی کتاب قرآن از تحریف، از روش‌های پدافندی متناسب استفاده شده است که عبارت‌اند از: پراکندگی، تکثیر، دفاع همگانی، اختفا، مقاومت هوشمند، صراحت‌زدایی، جایگزین‌سازی. براساس این روش‌ها، مجموعه اقداماتی خارج از متن قرآن و اقداماتی در متن قرآن انجام گرفته که موجب حفظ قرآن شد؛ بنابراین می‌توان گفت خداوند قرآن را با راهبرد پدافند غیرعامل برای نسل‌های آینده محفوظ داشته است. این پژوهش علاوه بر دفع شبهات تحریف قرآن، بستر روانی باورمندی به عدم تحریف قرآن ایجاد می‌کند و به تبیین نظام دفاعی هوشمند قرآن و ارتقای سطح دانش راهبردی پدافند غیرعامل کمک می‌کند.

خزایی (۱۳۹۵)، در مقاله پدافند غیرعامل از دیدگاه مقام معظم رهبری به نقطه نظرات ایشان در خصوص پدافند غیرعامل و تدابیر و راهکارها برای مقابله با تهدیدها می‌پردازد. روش تحقیق این پژوهش، توصیفی-تحلیلی با استفاده از شیوه تحلیل محتوا است. برای جمع‌آوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای و نشریات استفاده شده است. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد تهدیدهای فراروی نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران از حیث ماهیت و روش اجرا در حال تغییر و بیشتر در حوزه‌های نظامی، فناوری‌محور و مردم‌محور متمرکز شده است؛ بنابراین شایسته است مسئولان نظام برای اجرای تدابیر معظم‌له با بهره‌گیری از راهبردهای کلان بازدارندگی و رویکرد تخصصی، دفاعی و امنیتی و با نگرشی انقلابی و دین‌محور در به‌کارگیری و اجرای اصول پدافند غیرعامل در کشور و نیروهای مسلح اقدام کنند. چاترجی^۱ (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان: بررسی ساختار خشونت: چشم‌انداز، محدوده و حوزه جغرافیایی تعارضات موجود در احمدآباد بیان می‌دارد که پدافند و دفاع از

1. Chatterjee.

فضاهای شهری و روستایی در مقابل آسیب‌ها از جمله مهم‌ترین مسائل قابل بحث در محیط‌های شهری و روستایی است؛ بنابراین چگونگی ساخت و مدیریت شهر و تأمین اهمیت شهروندان در برابر انواع بحران‌ها جایگاه خاصی در برنامه‌ریزی شهری و روستایی دارد که باید به آن توجه شود.

براندون^۱ (۲۰۱۱) در پژوهشی به نام: بررسی نقش پدافند غیرعامل در برنامه‌ریزی بحران‌های شهری به نتایج زیر دست یافته است: پدافند غیرعامل در برنامه‌ریزی بحران‌های شهری رویکرد نوینی به شمار می‌آید. دیگر آنکه ماهیت وجودی آن بر کاهش آثار بحران با استفاده از روش‌های غیرنظامی استوار است، یعنی شامل تمام اصول و اقدامات غیرنظامی است که با بهره‌گیری از این اصول، از زیان‌های مالی به نقاط حساس شهری و روستایی و تلفات جانی جلوگیری می‌شود یا اینکه این زیان‌ها و تلفات به حداقل می‌رسد.

براشر و جونز^۲ (۲۰۱۰) در پژوهشی با عنوان: مدیریت و تحلیل خطرپذیری به‌وسیله ارزیابی دارایی‌های حیاتی سازمان، شیوه‌ای از پدافند غیرعامل به نام رمکاپ^۳ را که بعد از عملیات ۱۱ سپتامبر مورد استفاده قرار می‌گیرد، مورد بررسی قرار داده‌اند. از دیدگاه آن‌ها این شیوه می‌تواند مبنای لازم برای شناخت تنگناها و تهدیدها بر ضد سازمان را در اختیار مدیران بگذارد. رمکاپ هفت گام حیاتی به شرح زیر را مورد بررسی قرار می‌دهد: بررسی و توصیف دارایی‌های حیاتی، توصیف تهدیدها، تحلیل تهدیدها و رخدادها، تحلیل نقاط آسیب‌پذیر، ارزیابی تهدیدها، ارزیابی مخاطرات و مدیریت مخاطرات. درنهایت آن‌ها به این نتیجه رسیده‌اند که برای پیدا کردن آسیب‌پذیری‌ها می‌توان کارکنان را تشویق کرد که این آسیب‌پذیری‌ها را احصا نمایند. همچنین با تشکیل یک گروه برنامه‌ریزی و تعیین گروه متخصص و مجرب که اعضای آن‌ها لزوماً از کارکنان یگان باشند، تهدیدها و آسیب‌پذیری‌ها را ارزیابی کنند و به تجزیه و تحلیل کمی و کیفی آن‌ها پردازند. مدیران

-
1. Brandon.
 2. Brasher and Jones.
 3. RAMCAP.

وظیفه دارند که ضمن اولویت بندی این تهدیدها، برای خنثی کردن آن‌ها راهکارهای اجرایی ارائه نمایند.

۲. روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق از نظر نوع کاربردی و از نظر روش توصیفی و تحلیلی است که علاوه بر پیشینه و مبانی نظری، بخش مقدماتی آن مبتنی بر استفاده از منابع کتابخانه‌ای است. گردآوری اطلاعات میدانی از طریق پرسشنامه‌ای با سه بخش سؤالات جمعیت‌شناختی (سه سؤال)، ۱۴ گویه براساس طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت است. گویه‌های چهارده‌گانه برگرفته از مبانی نظری و مطالعات اسلامی صورت گرفته در زمینه پدافند غیرعامل و دستورالعمل‌ها و طرح‌های سازمانی است. جامعه آماری پژوهش شامل فرماندهان، رؤسا، معاونان و کارشناسان فرماندهی انتظامی استان خراسان جنوبی، به تعداد ۵۰ نفر هستند که به صورت تمام‌شمار مورد پرسش قرار گرفته‌اند. یافته‌های میدانی با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی مانند فراوانی، درصد فراوانی، میانگین، آزمون تی، درجه آزادی، سطح معنی‌داری و فاصله اطمینان مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

۳. تجزیه و تحلیل یافته‌ها

از دیدگاه قرآن، بنیاد اندیشه و حرکت نظامی مبتنی بر حفظ عقیده و ایمان، عدالت، حقوق و آزادی‌های اساسی انسان و حفظ جان و مال او است؛ بنابراین حرکتی از نظر اسلام و قرآن در بُعد نظامی تجویز می‌گردد که حالت دفاعی و تدافعی داشته باشد. این حالت دفاعی یا در قالب دفاع از عقیده، جان، مال و متعلقات آن‌ها است (جهاد دفاعی) یا در قالب دفاع از آزادی‌های بشری و حقوق انسانی (جهاد رهایی‌بخش)؛ بنابراین جهاد رهایی‌بخش نیز خود نوعی دفاع است که برای حفظ حقوق و آزادی نوع بشر انجام می‌گیرد. در قرآن کریم هر جا که از «قاتلوا و جاهدوا» یاد می‌شود، به دنبال آن قید «فی سبیل الله» یعنی برای رضای خدا آمده است.

ارزش‌های اسلامی مرتبط با دفاع غیرعامل در قرآن را می‌شود در موارد زیر جستجو کرد:

پدافند غیرعامل و بهره‌گیری از منافع آن تنها زائیده عقل انسان است و خداوند بزرگ که مخزن تمام علوم است می‌فرماید: «ما به حضرت داوود^(ع) ساخت زره را تعلیم نمودیم تا شما را از آسیب جنگ در امان نگه دارد» (انبیاء: ۸۸).

خداوند بزرگ در آیه ۶۰ سوره انفال می‌فرماید:

«وَاعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ»؛ «ترجمه: هرچه در توان دارید آماده کنید تا با آن دشمن خدا و دشمن خودتان را بترسانید. همچنین برای مقابله با دشمنی که شما از آن آگاهی ندارید و خداوند آگاهی دارد، آماده باشید. آنچه که در راه خدا صرف کنید به شما باز گردانده می‌شود و هرگز ستمی به شما نمی‌شود».

مفسران قرآن در تفسیر این آیه به موارد زیر اشاره کرده‌اند:

۱. «وَاعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» هر نوع امکانات نظامی و غیرنظامی را شامل می‌شود.

۲. افزایش توان روحی و معنوی نیروی انسانی یکی از مصادیق مهم (قوه) است.

۳. «تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّكُمْ...» به این موضوع اشاره می‌کند که از این امکانات و توانمندی‌ها در جهت ترساندن دشمنان استفاده کنید.

در قرآن کریم می‌توان ارزش‌های اسلامی مرتبط با دفاع غیرعامل را در موارد زیر جستجو کرد:

- ۱- ضرورت و اهمیت جهاد با دشمنان اسلام، ۲- لزوم داشتن همه نوع آمادگی برای دفاع از خود و سرزمین اسلامی، ۳- شیطان‌شناسی، معنی، ابعاد و مصادیق آن، ۴- خصوصیات شیاطین، شیوه‌ها و روش‌های نفوذ آن‌ها، ۵- لزوم دفاع و دفع طاغوت‌ها، ۶- لزوم وحدت رهبری در جهاد با کفار، ۷- جهاد در همه صحنه‌ها، ۸- معنای فتنه و

ضرورت مقابله با آن، ۹- آمادگی برای ایستادگی در مقابل سختی‌ها، ۱۰- اهمیت حکومت و نقش آن در کشورداری و مبارزه با دشمنان، ۱۱- لزوم حفظ اسرار مسلمانان و پرهیز از ارتباط با کافران و خویشن‌داری در حفظ اسرار، ۱۲- لزوم مشورت و جمع‌بندی آرای گوناگون، حتی در زمینه جهاد و دفاع، ۱۳- نعمت امنیت، ۱۴- ثابت‌قدم بودن در ایمان، صبر و استقامت در راه خدا، ۱۵- ایمان و استقامت، دو عامل سعادت و دو اسباب لازم در هر کار، ۱۶- اهمیت صلح و آشتی مابین ایمان‌آوردندگان، ۱۷- وظیفه دفاع از کیان اسلام به‌قدر توانایی هرکس، ۱۸- لزوم دقت در خبر و منبع خبری برای مسلمانان برای جلوگیری از بروز هر نوع مشکل و زحمت، اشاره قرآن کریم به سور (برج و باور) که بین مؤمنان و منافقان وجود دارد، ۱۹- لزوم اقامه عدل و مقابله با گردن‌کشان، ۲۰- دست‌کم نگرفتن دشمن، ۲۱- برکات ایمان و تقوی، ۲۲- امداد الهی در مقابله مؤمنان با کافران و ۲۳- دعا و ابعاد آن و نقش آن در زندگی و حفظ خود و سرزمین و مبارزه و دفاع با دشمن است.

قطعاً استفاده از پدافند غیرعامل در سخن، از پیچیده‌ترین راهبردی‌هایی است که کمتر در کلام غیرمعصوم دیده شده است. از آنجا که در این جهان پیچیده، دشمنان بسیار و دشمنی‌ها شدید و ابزارهای دشمنی پیچیده و بیان سخنان گوناگون از طریق سامانه ارتباطی در دسترس است؛ خطر حمله به حقایق راهبردی نظام اسلامی زیاد است. از سویی جهان اسلام تحت تدبیر ولی فقیه و نائب امام زمان است، پس دور از انتظار نیست که حقایق راهبردی نظام اسلامی به شکل مستتر و پدافند غیرعامل، از زبان مردی ضریح چفیه به دوش، جاری شود (موحدی‌نیا، ۱۳۸۳: ۲۸).

در بررسی سوره‌های قرآن کریم به موارد زیادی از مصادیق مرتبط با پدافند غیرعامل یافت شد که چند مورد برجسته از میان آن‌ها به شرح جدول شماره (۱) به آگاهی علاقه‌مندان می‌رسد:

جدول (۱): نمونه‌هایی از پدافند غیرعامل در قرآن کریم

ردیف	نشانی آیه و سوره	زمینه و خاستگاه	شیوه دفاع یا پدافند غیرعامل
۱	(بقره: ۲۵۸)	مناظره ابراهیم ^(ع) و نمرود	استفاده از منطق و دلیل خواهی از نمرود برای اثبات ادعای خدا بودنش مبنی بر آوردن خورشید از مغرب
۲	(مائده: ۳ و ۶۷)	داستان غدیر و تثبیت امامت	انتصاب علی ^(ع) به‌عنوان ولی بعد از پیامبر، عاملی تضمینی برای سلامت و کمال دین
۳	(اعراف: ۷۴)	جانشینی قوم ثمود به‌جای قوم عاد	سکنی دهی در بناهای عالی و خانه‌های کنده‌شده در کوه برای حفظ از خطرات طبیعی و غیرطبیعی
۴	(انفال: ۶۰)	داستان عهدشکنی دشمنان پیامبر	تقویت بنیه دفاعی و ترسانیدن دشمنان و آمادگی کامل دفاعی
۵	(یوسف: ۶۷)	ورود پسران یعقوب بر مصر	سفارش به ورود از دروازه‌های مختلف برای جلوگیری از هر خطر احتمالی
۶	(حجر: ۶۵)	عذاب قوم لوط	سفارش بر خروج لوط و پیروانش از محل نزول عذاب با استفاده از تاریکی شب
۷	(کهف: ۱۰)	اصحاب کهف	پنهان شدن در غار از بیم آسیب دشمنان کافر
۸	(کهف: ۹۸-۹۴)	ذوالقرنین	ساخت سد از آهن و مس مذاب در تنگه‌ای از کوه‌های قفقاز برای جلوگیری از هجوم یاجوج و ماجوج
۹	(انبیاء: ۵۱-۶۷)	بت‌شکنی ابراهیم ^(ع)	بیدار کردن فطرت بت‌پرستان مبنی بر ناتوانی بت‌ها برای حل مشکلات انسان‌ها
۱۰	(انبیاء: ۸۰)	مقابله داوود با دشمنان	آموزش فن زره‌سازی برای حفظ تن رزمندگان از آسیب در میدان جنگ
۱۱	(قصص: ۱۳-۷)	مادر موسی و طفلش	تهیه صندوقچه و رهایی نوزاد در آب‌های نیل
۱۲	(قصص: ۲۲-۱۵)	موسی و قتل یکی از فرعونیان	فرار موسی از مصر و رفتن به مدین برای حفظ جان

۱۳	(غافر: ۲۸)	حمایت مؤمن آل فرعون از موسی	مخفی نگه داشتن ایمان با تقیه و دفاع جانانه از موسی ^(ع) در موقع لزوم
----	------------	-----------------------------	--

همان گونه که مشاهده می شود، قرآن سرشار از نمونه های کاملاً شفاف در زمینه استفاده از روش های پدافند غیرعامل برای حفظ حیات و مصون ماندن از خطرات انسانی و طبیعی است. ویژگی های خَلقی و خَلقی پیامبر در اداره امور جامعه اسلامی روزگار خود عبارت اند از: بلوغ و شخصیت ویژه نظامی، کفایت و کاردانی در طراحی و تدوین راهبردها و اجرای تاکتیک های نظامی و انتظامی، رعایت اصل آزادی در نبردها، هدف دار بودن عملیات و اقدام های تاکتیکی و راهبردی، نگرش انسانی و عدالت جویی و حق محوری در جنگ ها و آشتی ها، مهربانی نسبت به همه، مشورت با یاران، ابتکار عمل در اقدامات، ایثار و فداکاری، تصمیم گیری سریع و به موقع، شجاعت و شهامت فردی، مدیریت نیرومند و آشنایی با فنون جنگی و شیوه های تدافعی یا همان پدافند غیرعامل. اینک نمونه هایی از مصادیق مرتبط با پدافند غیرعامل در سیره پیامبر اکرم^(ص) به شرح جدول شماره (۲) ارائه می شود:

جدول (۲): نمونه هایی از پدافند غیرعامل در سیره پیامبر^(ص)

ردیف	زمینه و خاستگاه	شیوه دفاع یا پدافند غیرعامل	انطباق با اصول پدافند غیرعامل
۱	جنگ های چریکی سال اول هجری	نتیجه این جنگ های آفندی کاملاً جنبه پدافندی و بازدارندگی داشت	اصل مدیریت بحران و اصل مکان یابی
۲	جنگ بدر	استقرار زودهنگام بر سر چاه ها و در دست داشتن نبض آب	اصل مکان یابی
۳	جنگ احد	استقرار دیده بان و تیراندازی بالای کوه	اصل مکان یابی و اصل مقاوم سازی
۴	جنگ حمرالاسد	پراکندگی در دشت و روشن کردن آتش	اصل تفرقه و پراکندگی و اصل فریب
۵	جنگ خندق	حفر خندق و استقرار نیروها در نخلستان و بالای کوه سلع و مأمور کردن گروهی تکبیرگو برای جلوگیری از خروج بنی قریظه از قلعه هایشان	اصول اختفا و استتار، مقاوم سازی، فریب و مکان یابی و بقیه اصول پدافندی
۶	صلح حدیبیه	بیعت رضوان و اعلان آمادگی برای مبارزه با دشمن	اصول اعلام خبر و مدیریت بحران
۷	محاصره اقتصادی	تجمع همراهان در یکجا و مدیریت بهینه بحران	اصول مکان یابی و مدیریت بحران

شعب ابوطالب		
۸	فتح مکه	شاهکار پیامبر و هدایت حرکت مخفیانه ده هزار نفر از مدینه تا پشت دیوارهای مکه بدون آگاهی دشمن ... اصول استتار، اختفا، پوشش، فریب و ...

منبع: (ابن هشام، ۱۳۳۸، واقدی، ۱۳۶۹، ابن سعد، ۱۳۷۱، طبری، ۱۳۷۵)

مطالب مندرج در جدول شماره (۲) حاوی اندکی از تدابیر پدافندی و دفاع غیرعامل پیامبر در طول ده سال راهبری اسلامی وی در مدینه بود. تحلیل همه شیوه‌های پدافندی‌شان بیش از گنجاندن آن‌ها در یک یا دو جلد کتاب است. گاهی در عملیاتی پیامبر به فرمانده عملیات دستور می‌داد که بعد از ۴۸ ساعت راهپیمایی و دور شدن از مدینه حکم مأموریت را ملاحظه و به مفاد آن عمل کند (واقدی، ۱۳۶۹: ۱۴-۹). چنین تدبیری اصلی کاملاً پدافندی برای جلوگیری از لو رفتن اطلاعات یا همان اصل اعلان خبر یا اطلاع‌رسانی و حتی مدیریت بحران است. اینک نوبت آن است تا به اقدامات پدافندی یا دفاع غیرعامل جانشینان معصوم پیامبر، یعنی امامان دوازده‌گانه اشاره شود. نمونه‌هایی از این اقدامات در قالب جدول شماره (۳) ارائه می‌گردد:

جدول (۳): نمونه‌هایی از تاکتیک‌های پدافند یا دفاع غیرعامل در سیره امامان معصوم (ص)

ردیف	نام امام	شیوه پدافند یا دفاع غیرعامل
۱	امام علی (ع)	۱. انتقال مرکز خلافت از مدینه به کوفه در عراق و محافظت از کانون بحران‌ها که عرصه فعالیت‌های گروه امویان بود. ۲. گرامیداشت رهبران شورش جمل، مانند تکریم عایشه و گریستن بر جنازه‌های طلحه و زبیر. ۳. برقراری سهم خوارج از بیت‌المال تا زمانی که بر ضد حکومت قیام نکرده بودند. ۴. مدارا کردن با خوارج باقی‌مانده از جنگ نهروان.
۲	امام حسن مجتبی (ع)	۱. صلح با معاویه (محدودیت معاویه برای انتقام‌گیری از یاران امام علی (ع)). ۲. تربیت و آموزش و هدایت و سازمان‌دهی یاران بازمانده امام علی (ع) برای خنثی کردن توطئه‌های معاویه. ۳. وانمود عهدشکنی معاویه و افشای تحریف‌های دینی او و ترویج اسلام اصیل در عمل. ۴. حمایت سیاسی و اقتصادی دوستان اهل‌بیت. ۵. جلوگیری از ولیعهدی یزید برابر مفاد صلح‌نامه.
۳	امام حسین (ع)	۱. بهره‌گیری از رفتارهای غیرنظامی برای مقابله با توطئه‌های معاویه. ۲. مدیریت شرایط بحرانی بعد از مرگ معاویه و پرهیز هوشمندانه و زیرکانه از بیعت با یزید.

ردیف	نام امام	شیوه پدافند یا دفاع غیرعامل
		<p>۳. حرکت از مدینه و اقامت چهارماهه در سرزمین امن مکه و دوری از عوامل حکومتی یزید.</p> <p>۴. مدیریت راهبردی همراهان از مدینه تا مکه و کربلا با خروج ناگهانی از مکه و ناتمام گذاشتن مراسم حج.</p> <p>۵. استفاده از تاکتیک دعوت مردمی و دریافت دوازده هزار نامه و فرستادن سفیر به کوفه.</p> <p>۶. گزینش یاران همراه و جذب بهترین‌ها برای مقابله با حمله نظامی دشمن.</p> <p>۷. به‌کارگیری بهترین شیوه‌ها و عملیات روانی مانند مخالفت علنی با خلافت نامشروع یزید و همراه بردن شهود (زنان و کودکان)، اطلاع‌رسانی، سنجش افکار، اظهار مشروعیت راه خود، اتمام حجت، آماده‌سازی، جبران کمیت نیرو با کیفیت یاران گزینشی، استفاده از خطابه، رجزخوانی و ترویج فرهنگ عزاداری.</p> <p>۸. استفاده از اصول پدافند غیرعامل در صف‌آرایی مقابل دشمن در کربلا مانند مکان‌یابی و نزدیکی به آب و نخلستان، استفاده از موانع طبیعی مانند تل یا تپه، خندق، ایجاد خاک‌ریز و استفاده از آتش، پراکندگی نیروها، پوشش و استتار و اختفا.</p>
۴	امام سجاده ^(ع)	<p>۱. حضور در نهضت کربلا با وجود بیماری برای اثبات حقانیت راه پدر.</p> <p>۲. استفاده از دعا برای ظلم‌ستیزی.</p> <p>۳. مقابله با عالمان درباری، مانند محمد بن مسلم زهری.</p> <p>۴. تربیت شاگردان مجاهدی مانند فرزدق.</p>
۵	امام محمدباقر ^(ع)	<p>۱. استفاده از تقيه و پرهیز از مداخله رویارو با خلفای جور.</p> <p>۲. ترسیم وظایف واقعی یک حاکم اسلامی برای رسوا کردن خلفایی که به چنین وظایفی عمل نمی‌کردند.</p> <p>۳. نهی از همکاری کسانی، مانند عقبه بن بشیر اسدی با حکومت طاغوت و پرهیز از ملاقات حضوری با عوامل اموی.</p> <p>۴. مبارزه رو در رو در قالب تأیید قیام افرادی، مانند زید، مختار و بیان احادیث فراوان در نهی از نزدیکی به عوامل ظلمه.</p>
۶	امام جعفر صادق ^(ع)	<p>۱. بنیان‌گذاری مبارزه‌ای پنهان در قالب تشکیلاتی سازمان‌دهی شده و گردآوری دوستاناران خاندان علوی.</p> <p>۲. سامان‌دهی شبکه گسترده تبلیغاتی در سرتاسر جهان اسلام از خراسان، ری و اصفهان و عراق و حجاز گرفته تا مصر، مراکش و سایر جاهای آفریقا.</p> <p>۳. تبیین و تبلیغ مشی امامت با یاد کردن فراوان از پیامبر و امامان پیش از خود.</p> <p>۴. سامان‌دهی شبکه پنهانی و اطلاعاتی در سرتاسر جهان اسلام و آگاهی از رخدادهای صورت‌گرفته در هر سرزمین.</p> <p>۵. تربیت شاگرد و تقویت میراث فرهنگی و معنوی شیعه.</p>

ردیف	نام امام	شیوه پدافند یا دفاع غیرعامل
۷	امام موسی کاظم (ع)	<ol style="list-style-type: none"> ۱. نفوذ اطلاعاتی و حاکمیتی در ارکان حکومت. ۲. رازداری یا تقیه مداراتی و هدایت امت در پوشش‌های مختلف. ۳. تداوم تربیت اندیشمندان فکری و سیاسی که تعدادی از آن‌ها به نام اصحاب اجماع شناخته شده هستند. ۴. حمایت از افراد انقلابی؛ به‌خصوص نهضت‌های سادات حسنی. ۵. حفظ نیروهای کارآمد؛ مانند علی بن یقطین با پس فرستادن هدیه هارون برای وی یا دستور بر وضو گرفتن به شیوه اهل سنت.
۸	امام علی بن موسی الرضا (ع)	<ol style="list-style-type: none"> ۱. اسکان در مدینه و دوری از بغداد مرکز خلافت خلفای عباسی. ۲. برگزاری مجالس علمی و دینی و رفع شبهات با بیان افکار و عقاید صحیح و اصولی. ۳. نفی مطلق حاکمیت طاغوت با رد مسئله ولایتعهدی. ۴. پذیرش اجباری ولایتعهدی بدون پذیرش هرگونه مسئولیت عزل و نصب‌ها و خنثی کردن توطئه مأمون در این زمینه.
۹	امام محمد تقی (جوادالا ثمه) (ع)	<ol style="list-style-type: none"> ۱. تبلیغ از طریق مناظره با ارباب مذاهب گوناگون و دانشمندان. ۲. ترک بغداد به بهانه انجام حج و اقامت در مدینه برای اظهار مخالفت با خلیفه. ۳. احیای حوزه علمیه پدرانش و تربیت شاگرد. ۴. اعزام نمایندگان به نقاط مختلف جهان، مانند اهواز، همدان، سیستان، قم، ری، بصره و بغداد برای ایجاد اتحاد و پیوند بین شیعیان.
۱۰	امام علی النقی (هادی) (ع)	<ol style="list-style-type: none"> ۱. نفوذ معنوی در میان دولت‌مردان و اظهار ارادت آن‌ها نسبت به امام. ۲. پاسخگویی به پرسش‌ها و شبهات علمی و دینی دانشمندان و علما. ۳. سازمان‌دهی مبارزات سری و مخفیانه برای حفظ پیروان صادقش. ۴. احیای فرهنگ غدیر و امامت با رفتن به زیارت جدش امیرالمؤمنین در روز غدیر. ۵. بهره‌گیری بهینه از موقعیت‌ها مانند شعرخوانی در بزم شراب متوکل؛ به‌گونه‌ای که حاضران جام‌های شراب را بر زمین زدند و گریستند.
۱۱	امام حسن عسگری (ع)	<ol style="list-style-type: none"> ۱. تداوم ارتباط تشکیلاتی شیعیان و داشتن وکیل‌هایی؛ مانند احمد بن اسحاق در ایران. ۲. حفظ و پاسداری از شیعیان مانند منع دست‌ارانش از سلام کردن به وی که شناخته نشوند و پرهیز از ارتباط با کسانی که خود را به دروغ علوی می‌خواندند. ۳. تولی و تبری، یعنی صدور فرمان به اظهار ولایت و همبستگی با دست‌داران اهل‌بیت و بیزاری از دشمنان اهل‌بیت.
۱۲	امام مهدی	<ol style="list-style-type: none"> ۱. تولد ایمن در عین نبودن هیچ علائم حملی بر مادرش. ۲. غیبت و اختفا از دید دیگران مؤثرترین و کارآمدترین شیوه پدافند غیرعامل برای عدم

ردیف	نام امام	شیوه پدافند یا دفاع غیرعامل
	(عج)	دستیابی دشمن به اوست.
		۳. انتخاب نواب چهارگانه برای سهولت ارتباط با واسطه مردم با ایشان.
		۴. تداوم غیبت در قالب غیبت کبری در حالی که عالم هستی از وجود ایشان بهره‌مند است.

منبع: (مطهری، ۱۳۷۹: ج. ۱۶ مجموعه آثار و جلد اول سیره معصومین)؛ مطهری، ۱۳۷۸ (ج ۱۷ مجموعه آثار و جلد دوم سیره معصومین)؛ مطهری، ۱۳۷۹ (ج ۱۸ مجموعه آثار و جلد سوم از بخش سیره معصومین)؛ خامنه‌ای، (۱۳۹۴)

نفی سلطه‌پذیری مسلمان از کافر توسط خداوند (نساء: ۱۴۴ و منافقون: ۸) مبنای اصلی صدور حدیثی از پیامبر است که می‌فرماید: «الاسلام یعلوا و لا یعلی علیه»؛ «اسلام برتر است و چیزی بر آن برتری نمی‌یابد»؛ بنابراین قاعده نفی سبیل یا سد کردن که مانع سلطه‌گری بیگانگان بر جوامع اسلامی می‌شود یکی از شیوه‌های دفاع غیرعامل است. همین توصیه الهی موجب می‌شود که هر یک از پیامبران و امامان با توجه به شرایط زمانی و مکانی و فرهنگی راهکارهای مناسب دفاع غیرعامل را در دوره خویش به کار ببرند.

بررسی بسترهای دینی و مبانی نظری و اصول پدافند غیرعامل موجب تدوین پرسشنامه‌ای با چند سؤال جمعیت‌شناختی و چهارده گویه در زمینه راهکارهای اجرایی پدافند غیرعامل در ناجا در راستای مصون‌سازی ناجا از خطرهای احتمالی شد که یافته‌های توصیفی و استنباطی این پرسشنامه به شرح زیر است:

۱. چهل درصد از پاسخگویان بین ۴۰ تا ۵۰ سال، ۳۴ درصد بین ۳۰ تا ۳۹ سال، ۱۶ درصد بالای ۵۰ سال و ۱۰ درصد زیر ۳۰ سال سن دارند.
۲. مدرک تحصیلی ۷ درصد از پاسخگویان لیسانس، ۲۰ درصد فوق‌لیسانس و ۱۰ درصد فوق‌دیپلم است.
۳. سن خدمتی ۴۰ درصد از پاسخگویان بین ۱۱ تا ۲۰ سال، ۲۴ درصد بین ۶ تا ۱۰ سال، ۲۰ درصد بالای ۲۰ سال و ۱۶ درصد زیر ۵ سال است.

از چهارده گویه‌هایی که درباره آن‌ها از پاسخگویان در قالب طیف لیکرت با گزینه‌های کاملاً موافقم، موافقم، بی‌نظر، مخالفم و کاملاً مخالفم از پاسخگویان نظرخواهی شد، هیچ‌کدام نظر مخالف و کاملاً مخالف نداشتند. ۱۰۰ درصد پاسخگویان با گویه‌های ۴، ۵،

۶، ۹، ۱۲ و ۱۳ کاملاً موافق و موافق بودند. ۹۸ درصد از آن‌ها با گویه های ۲ و ۵۷، ۹۶ درصد با گویه ۱۱، ۹۴ درصد با گویه های ۳ و ۴ و در نهایت ۹۰ درصد با گویه های ۱ و ۱۰ نظری کاملاً موافق و موافق داشتند. تنها ۲ درصد از آن‌ها در قبال گویه های ۲ و ۷؛ ۴ درصد در قبال گویه ۱۱؛ ۶ درصد در قبال گویه های ۳ و ۱۴؛ ۸ درصد در قبال گویه ۸ و ۱۰ درصد در قبال گویه های ۱ و ۱۰ بی‌نظر بودند.

برای سنجش نظر پاسخگویان در مورد گویه‌های چهارده‌گانه متن پرسشنامه که راهکارهای پدافند غیرعامل در ناجا بود، از آزمون T و میانگین و شاخص‌های آماری استفاده شد که نتیجه به شرح جدول شماره ۴ است.

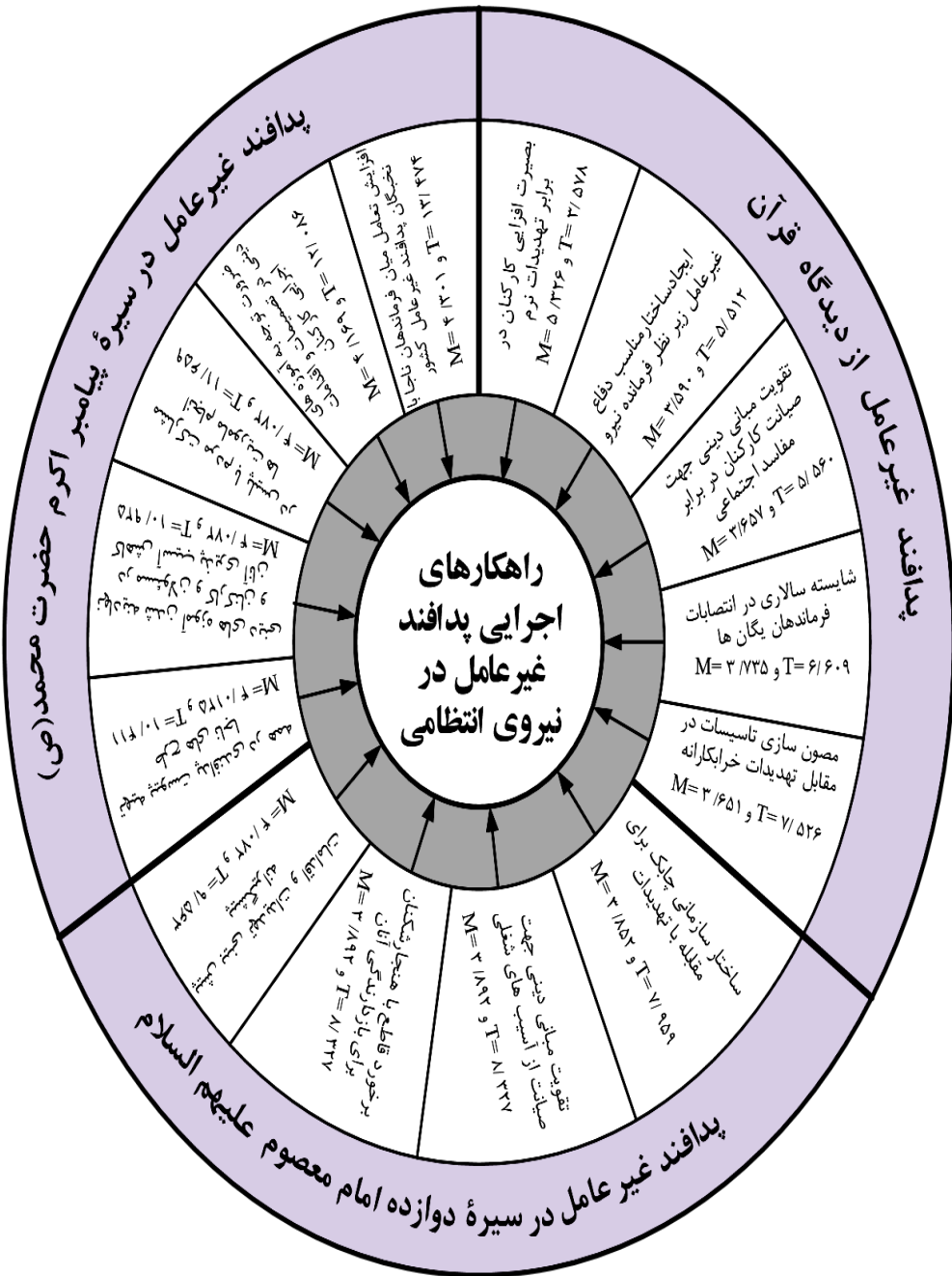
جدول (۴): آزمون T تک نمونه‌ای در مورد راه‌های به‌کارگیری پدافند غیرعامل در ناجا

فاصله اطمینان		سطح معنی داری	درجه آزادی	T	میانگین	
کوران بالا	کوران پایین					
۱,۳۶۱	۰,۹۷۶	۰,۰۰۰	۴۹	۱۲,۰۸۶	۴,۱۶۹	ملاک عمل قرار گرفتن آموزه‌های ناشی از ارزش‌های دینی اسلام حوزه پدافند غیرعامل در تصمیمات و اقدامات اجرایی مسئولین ناجا
۱,۳۶۸	۰,۸۷۷	۰,۰۰۰	۴۹	۱۰,۹۲۵	۴,۰۷۲	نهادینه شدن اعتقاد و باور استفاده از مفاهیم پدافند غیرعامل در کاهش آسیب‌پذیری ناجا در بین مسئولین و کارکنان ناجا
۱,۴۹۳	۱,۱۰۹	۰,۰۰۰	۴۹	۱۳,۴۷۴	۴,۳۰۱	افزایش تعامل میان مدیران و فرماندهان ناجا با نخبگان پدافند غیرعامل در سطح ناجا و کشور
۱,۲۵۵	۰,۸۸۹	۰,۰۰۰	۴۹	۱۱,۶۵۹	۴,۰۷۲	افزایش مشارکت عمومی مردم در اجرای مأموریت‌های ناجا براساس اعتقادات دینی و فرهنگ مردم کشور.
۱,۱۰۵	۰,۶۷۹	۰,۰۰۰	۴۹	۸,۳۲۷	۳,۸۹۲	ایجاد بازدارندگی مناسب با برخورد قاطع و سریع با افراد متخلف و مختل‌کننده نظم و امنیت
۱,۰۶۵	۰,۶۳۹	۰,۰۰۰	۴۹	۷,۹۵۹	۳,۸۵۲	ایجاد ساختار سازمانی چابک، منعطف، متناسب برای مقابله با تهدیدات مؤثر بر ناجا و عملکرد

فاصله اطمینان		سطح معنی داری	درجه آزادی	T	میانگین	
کران بالا	کران پایین					
						آن براساس اصول و ملاحظات پدافند غیرعامل
۱,۲۹۵	۰,۸۴۹	۰,۰۰۰	۴۹	۹,۵۶۳	۴,۰۷۲	پیش‌بینی تهدیدات مختلف و انجام اقدامات پیشگیرانه در سطوح مختلف ستادی و صفی ناجا
۰,۸۲۳	۰,۴۷۹	۰,۰۰۰	۴۹	۷,۵۲۶	۳,۶۵۱	مصون‌سازی تأسیسات و تجهیزات ناجا در برابر تهدیدات مختلف به‌ویژه تهدیدات تروریستی
۰,۷۹۴	۰,۳۶۲	۰,۰۰۰	۴۹	۵,۳۲۶	۳,۵۷۸	آگاه‌سازی و بصیرت‌افزایی کارکنان ناجا در برابر تهدیدات و جنگ نرم دشمنان و مجرمین
۰,۹۱۶	۰,۴۳۳	۰,۰۰۰	۴۹	۵,۵۶۰	۳,۶۷۵	تقویت اعتقادات مذهبی کارکنان جهت صیانت آنان در برابر مفساد اجتماعی
۱,۱۰۵	۰,۶۷۹	۰,۰۰۰	۴۹	۸,۳۲۷	۳,۸۹۲	تقویت اعتقادات مذهبی کارکنان جهت صیانت آنان در برابر آسیب‌های شغلی
۰,۹۵۶	۰,۵۱۴	۰,۰۰۰	۴۹	۶,۶۰۹	۳,۷۳۵	انتصابات فرماندهان و مدیران ناجا براساس میزان درک مفاهیم و به‌کارگیری اصول و ملاحظات پدافند غیرعامل در حوزه‌های مأموریتی
۰,۸۰۳	۰,۳۷۷	۰,۰۰۰	۴۹	۵,۵۱۲	۳,۵۹۰	ایجاد ساختار مناسب پدافند غیرعامل زیر نظر مستقیم فرماندهی ناجا به همراه پایگاه پایش و رصد تهدیدات
۱,۳۶۳	۰,۹۲۶	۰,۰۰۰	۴۹	۱۰,۴۱۱	۴,۱۴۵	تهیه پیوست پدافند غیرعامل در تمامی طرح‌های اجرایی ناجا با ضمانت اجرای آن

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، در جدول ۴، مقادیر سطح معنی‌داری آزمون ۰/۰۰۰ است. با توجه به اینکه سطح معنی‌داری هر یک از گویه‌ها کمتر از ۰/۰۵ است، همچنین مثبت بودن کران‌های بالا و پایین و اینکه میانگین نظرات در مورد تمامی راهکارها بیش از حد متوسط یا میانگین استاندارد (۳) است، از نظر صاحب‌نظران پاسخگو به پرسشنامه

تحقیق با اطمینان ۹۵ درصد می‌توان گفت که تمامی موارد چهارده‌گانه مطرح شده از جمله راهکارهای مؤثر به‌کارگیری پدافند غیرعامل در فرماندهی انتظامی استان خراسان جنوبی هستند. با توجه به یافته‌های جدول (۴)، الگوی نهایی تحقیق در مورد تأثیرگذاری راهکارهای چهارده‌گانه بر تحقق پدافند غیرعامل یا دفاع نرم به شرح شکل شماره (۱) ارائه می‌شود:

شکل (۱): الگوی نهایی تحقیق به ترتیب تأثیرگذاری راهکارهای چهارده‌گانه‌ی پدافند غیرعامل در نیروی انتظامی

۴. نتیجه گیری

با توجه به مضامین آیات و روایاتی که به آن‌ها اشاره شد، ملاحظه می‌شود که اسلام متکی به اندیشه و نظام دفاعی است. جامعه خوشبخت جامعه‌ای است که در آن امنیت پایدار وجود داشته باشد. دفاع در برابر تهدید لازمه زندگی اجتماعی بشر به حساب می‌آید، بنابراین امنیت نیاز اولیه و ضروری زندگی انسان است. در قرآن از این نعمت با عنوان رضوان و سلم الهی که بزرگ‌ترین نعمت بهشتیان است یاد شده (آل عمران: ۱۵، یس: ۵۸) و ایجاد امنیت پایدار در گرو اصول پدافند غیرعامل است. اگر در جامعه‌ای پدافند غیرعامل و اصول آن در همه ابعاد خوب اجرا و پیاده شود، بدون شک حاکمیت الهی و دینی مصون خواهد ماند؛ زیرا بازوی توانمند دین در برابر انحرافات خواهد ایستاد.

نتیجه بخشی از تحقیق حاضر که در زمینه پدافند غیرعامل از دیدگاه اسلام است با نتیجه تحقیق کرمی (۱۳۹۸) منطبق و همسو است، با این تفاوت که ایشان به‌طور خاص به موضوع پدافند غیرعامل در قرآن پرداخته و این تحقیق به صورتی گذرا به نمونه‌های شاخص اشاره کرده است. در ضمن محمدنژاد و همکاران (۱۳۹۸) به بررسی کارایی پدافند غیرعامل در حفظ یکپارچگی کتاب الهی پرداختند که موضوعی خاص و مورد تأیید و تأکید نگارنده این مقاله است. هدف از این تحقیق توجهی عام به تأیید ابعاد گوناگون پدافند غیرعامل از دیدگاه کتاب الهی بود که به‌عنوان نمونه به سیزده مورد مصادیق پدافندی غیرعامل در قرآن اشاره شد. پیشینه سومی که در این مقاله از آن یاد شد، تحقیق خزایی (۱۳۹۵) است که او نیز به‌طور خاص به دیدگاه‌های مقام معظم رهبری در مورد پدافند غیرعامل پرداخته است. از این نظر دیدگاه‌های معظم‌له برخاسته از مبانی دینی (قرآن و سنت) است، بنابراین تحقیق حاضر با توجه به ماهیت دینی و معنوی آن با تحقیق نامبرده بی‌ارتباط نیست. با وجود این، نگارنده علاوه بر در نظر داشتن مبانی دینی، با استفاده از نظر خبرگان و مسئولان انتظامی جغرافیای اجرای تحقیق، شیوه‌های پدافند غیرعامل در انجام موفق مأموریت‌های انتظامی را مورد بررسی قرار داده است که هیچ‌کدام از سه تحقیق پیش‌گفته چنین هدفی را دنبال نکرده‌اند. از هر سه نمونه تحقیق خارجی مندرج در پیشینه

نباید انتظار پردازش به پدافند غیرعامل از دیدگاه دینی و معنوی را داشت. با وجود این، هر سه تحقیق با نگرش مدیریتی به دفاع نرم پرداخته‌اند که در غالب راهکارهای اجرایی پدافند غیرعامل در ناجا با این تحقیق نسبتاً هم‌خوانی دارند. اینک به تحلیل نتیجه کار انجام‌شده در سطح ناجا اشاره کوتاهی می‌شود.

پدافند غیرعامل در ناجا با ارائه آموزش‌های کاربردی با تشکیل کارگروه‌های ویژه دفاع غیرعامل و برگزاری دوره‌های آموزشی مختلف در مراکز نظامی و انتظامی و همچنین مراکز عمومی مانند مدارس و مساجد و دانشگاه‌ها و ... میسر است. از مهم‌ترین اقدامات پدافند غیرعامل در ناجا، شناسایی صحیح تهدیدها و سرمنشأ خطرات پیش از وقوع آن‌ها است و تحقق این امر مستلزم آسیب‌شناسی پیوسته وضعیت کنونی در چرخه پدافند غیرعامل است. با آموزش و فرهنگ‌سازی، توجه به اقتصاد مقاومتی و پیشرفت پدافند زیستی و سلامت، پدافند سایبری و پایداری در فضای سایبری، بسیج مردمی، تولید ملی و صنعت و انرژی و پایداری که زیرساخت‌های اصلی پدافند را تشکیل می‌دهند و استمرار خدمات زیربنایی و تأمین نیازهای حیاتی و تداوم اداره جامعه در شرایط بحران با مدیریت صحیح است که اهداف پدافند غیرعامل به‌خوبی محقق می‌شود.

به عقیده کارشناسان وجود امکانات و نگاه درست در اجرای طرح‌های عمرانی عامل مهمی در بالا بردن سطح بازدارندگی است که توجه بیش‌ازپیش مدیران اجرای به این امر در ناجا را نیاز دارد... نهادینه کردن اصول پدافند غیرعامل بدون تبیین اهمیت این موضوع برای گروه‌های هدف امکان‌پذیر نیست و آموزش این اصول اولین گام در راستای ترویج فرهنگ‌سازی در مقوله پدافند غیرعامل است.

یکی از تدابیر آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) این است که پدافند غیرعامل همچون شعله‌ای بلند شود. گام اول برای نیل به این هدف و شکل‌گیری مبانی پدافند غیرعامل در کشور که هدفش کاهش آسیب‌ها و ماندگاری نظام است، این است که مسئولان بتوانند در اذهان افراد آن را درونی‌سازی کنند تا زمانی که این اتفاق نیفتد اقدامات آن‌ها نمی‌تواند نتیجه خوبی داشته باشد.

هدف جنگ و تهدید نرم به‌طور عمده خانواده‌ها و مجموعه افراد جامعه است. مسئولان سیاسی، فرهنگی و نظامی و انتظامی باید از ابزارهایی که می‌توانند آسیب‌پذیری جوانان را کم کنند استفاده نمایند تا قابلیت‌های لازم برای مقابله با این تهدیدات را ایجاد کنند، اگر چنین باشد نظام اسلامی دچار مشکل نمی‌شود.

اجرای پدافند غیرعامل در شهرها سبب توانمندی و ایجاد پایداری و به حداقل رسانیدن آسیب‌پذیری زیرساخت‌ها در مقابل تهدیدات دشمن نخواهد بود که حفظ و برقراری نظم و امنیت در شهرها را به دنبال دارد که وظیفه نیروی انتظامی است.

مأموریت پدافند غیرعامل در داخل کشور آماده‌سازی، پیشگیری، پیش‌بینی، محافظت و حمایت از زیرساخت‌های دولتی و مردم در برابر بلایای طبیعی و انسان‌ساخت است و باید در یک چارچوب کاری و چندبخشی برای هماهنگی زیرشاخه‌های دولت از جمله نیروی انتظامی فعالیت کند.

سیاست‌ها و ساختارهای پدافند غیرعامل در کشورها و دولت‌ها باید قوی باشد و از سوی مسئولان دولتی پیگیری گردد. به همین منظور این سیاست‌ها و اقدامات باید کاملاً علمی و عملی و تحت قوانین دولتی مشخص شده باشد. مفهوم قانونی بودن این است که پدافند غیرعامل در حیطه مقررات کشور تعریف شود و از سوی دولت اجرای آن قانونی گردد.

پیشنهادها

در راستای تقویت امنیت و نظم پایدار در ناجا چند پیشنهاد به شرح زیر ارائه می‌گردد:

۱. مصونیت‌بخشی، تاب‌آوری و ایمن‌سازی زیرساخت‌های حیاتی، حساس و مهم سازمان ناجا با روحیه جهادی، اقدام بسیجی و مدیریت انقلابی و کارآمد، با استفاده از توانمندی و ظرفیت سازمان‌های همکار در تعمیق و نهادینه‌سازی پدافند غیرعامل در طرح‌ها و برنامه‌ها.

۲. بهره‌گیری از آموزه‌های دینی، معنویت و سوق دادن همکاران، مردم و به‌خصوص جوانان به راه دین و دیانت.

۳. تقویت باور استفاده از مفاهیم دینی مؤثر در تقویت پدافند غیرعامل و ایجاد فشار روانی بر هنجارشکنان اجتماعی برای کاهش آسیب‌پذیری مأموران ناجا در مأموریت‌ها.
۴. اتخاذ سیاست مشارکت مردم در امر کنترل جرائم و برقراری نظم و امنیت و توسعه تعامل و همکاری ناجا با گروه‌های مختلف اجتماعی برای مشارکت مردم در ایجاد نظم اجتماعی.

سپاسگزاری: چون حوزه مطالعاتی مقاله حاضر فرماندهی انتظامی خراسان جنوبی است، نگارنده بر خود وظیفه می‌داند تا از مسئولان و سلسله‌مراتب فرماندهی یگان‌های انتظامی آن استان که در این تحقیق مشارکت داشته‌اند، سپاسگزاری نماید.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- قرآن کریم، (۱۳۸۶)، ترجمه محمد مهدی فولادوند، مشهد: نشر هاتف.
- ابن سعد، ابو عبدالله محمد (۱۳۷۴)، *طبقات*، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: فرهنگ و اندیشه، ج ۸، ج ۲.
- ابن هشام، ابو محمد عبدالملک (۱۳۶۸)، *زندگانی محمد پیامبر اسلام* ترجمه سیره النبویه، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، ج ۴، تهران: اسلامیه.
- اسکندری، حمید (۱۳۹۰)، *آمایش سرزمینی از منظر پدافند غیرعامل*، تهران: بوستان حمید.
- جلالی فراهانی، غلامرضا (۱۳۸۹)، *طراحی الگوی بهینه آمایش سرزمین با رعایت اصول پدافند غیرعامل جهت نیل به توسعه پایدار*، رساله دکتری، تهران: دانشگاه دفاع عالی ملی.
- جمشیدی، زهرا؛ رادان، محمد یاسر و نکوئی، محمدعلی (۱۳۹۷)، *ملاحظات پدافند غیرعامل در طراحی پل‌های خاص به منظور تداوم خدمت‌رسانی در شرایط بحران، دو فصلنامه مدیریت بحران*، شماره ۱۷: ۶۸-۵۳.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۴)، *انسان ۲۵۰ ساله*، چاپ ۵۰، تهران: ایمان جهادی.
- خزایی، هوشنگ (۱۳۹۵)، *پدافند غیرعامل از منظر مقام معظم رهبری و فرماندهی کل قوا (مدظله‌العالی)*، *نشریه بصیرت و تربیت اسلامی*، دوره ۱۳، شماره ۳۶: ۱۹۰-۱۵۱.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۶۹)، *آخرین پیام وصیت‌نامه سیاسی و الهی امام خمینی*، تهران: اسوه.
- طبری، محمد بن جریر (۱۳۷۵)، *تاریخ طبری (تاریخ الرسل و الملوک)*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، ج ۵، تهران: اساطیر.
- علی‌نژاد، مهدی؛ عابدی، یونس (۱۳۹۳)، *تحلیل جغرافیایی نوار مرزی ایران و پاکستان از منظر دفاع و امنیت بر اساس GIS، پژوهش‌نامه مطالعات مرزی*، سال دوم، شماره ۵: ۴۱-۲۸.
- فردرو، محسن؛ رضایی، علی‌اکبر و مصطفوی، سید محمدرضا (۱۳۹۰)، *ارزش‌های دینی حاکم بر دفاع غیرعامل*، تهران: نشر عابد.
- قبولیان، حسن (۱۳۸۸)، *پدافند غیرعامل*، تهران: معاونت تربیت و آموزش ناجا.
- کاریزی، عادل و نوحی بزنجانی، محبوبه (۱۳۹۹)، *ارزیابی طراحی معماری مدارس با رویکرد پدافند غیرعامل (نمونه موردی: مدرسه متوسطه امام حسین (ع) شهر مشهد)*، *فصلنامه معماری‌شناسی*، سال سوم شماره ۱: ۱۱-۱.

- کرمی، فیروزه (۱۳۹۸)، جلوه‌هایی از پدافند غیرعامل در راهبردهای دفاعی قرآن مجید و سیره نبوی، *پژوهشنامه معارف قرآنی*، سال دهم شماره ۳۷: ۴۸-۷.
- کیانژاد، محمد؛ فیروزپور، فرهاد؛ مؤیدی، مهدی؛ بطحایی، سید حسن و ملکی اصل، علی (۱۳۹۱)، بررسی چگونگی حفظ الهی قرآن بر پایه راهبرد پدافند غیرعامل، *فصلنامه علمی مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی*، سال نهم، شماره ۳۷، زمستان ۱۳۹۸، صفحه ۲۴۹-۲۳۲.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۸)، *مجموعه آثار ج ۱۷ (جلد دوم از بخش سیره معصومین علیهم‌السلام)*، چ ۳، تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۹)، *مجموعه آثار ج ۱۶ (جلد اول از بخش سیره معصومین علیهم‌السلام)*، چ ۳، تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۹)، *مجموعه آثار ج ۱۸ (جلد سوم از بخش سیره معصومین علیهم‌السلام)*، چ ۲، تهران: صدرا.
- موحدی‌نیا، جعفر (۱۳۸۳)، *دفاع غیرعامل*، تهران: ستاد تدوین دروس درسی دانشکده فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- موحدی‌نیا، جعفر (۱۳۸۸)، *اصول و مبانی پدافند غیرعامل*، چ ۳، تهران: دانشگاه مالک اشتر.
- واقدی، ابوعبدالله محمد بن عمره (۱۳۶۹)، *مغازی تاریخ جنگ‌های پیامبر (ص)*، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، ج ۲. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
-

ب. منابع انگلیسی

- Brandon, P.(2011). Extreme Management in Disaster Recovery, *Journal of Procfdia Engineering*, 14, 14-21.
- Brasher, Jerry and Jones, William James.(2020), Risk Analysis and Management for critical Asset Protection, *Willy handbook of Science and Technology for Homeland Security*.
- Chtterjee, P.(2019). Violent Morphologies: Landscape, Border and Scale in Ahmadabad Conflict, *Journal of Geofrum*, 40, 12-30.

